

Radvánszky Anikó:

A nyelvi- és kulturális identitás kérdése Jacques Derrida életművében

Az egységes, stabil, esetleg totalizáló identitás modern képzetét kérdéssé tevő posztmodernitásnak a centrális individuum-fogalmat sokféle és változatos módon megbontó mechanizmusai éppolyan jól ismertek, mint ezen elképzeléseknek, a koherens, identikus személy lehetőségét a nyelviség szerveződésekként elutasító -nagyreszt közös- előfeltevése. Miként az individuumot, úgy a klasszikus metafizika más meghatározó kategóriáit is nyelvi kérdésként újraértelmező folyamatban központi szerep jut Jacques Derrida életművének, mely a strukturalista-modern nyelvfelfogásra vonatkozó radikális kritikájával kezdetektől fogva kétségbe vonja a szubjektumnak a *langue* által történő végső meghatározhatóságát. Amennyiben a „différance” nyelven keresztüli létezésének modalitása, úgy a jelölés mozgásából a jelentéssel együtt a jelenlét (s így a szubjektum) jelentésessége sem vonható ki, melynek (a hegeli *Aufhebung*ot destruáló) összetettsége a derridai életmű talán legfontosabb gondolati eredményének is tekinthető. Véleményem szerint a különbség elvét extremizáló francia dekonstrukció igazi tétjének az elkülönöződés komplex „ökonomikus” nyelvi aktivitása tekinthető, aminek nyomán létrejövő, Derrida által gyakorolt „kettős olvasás/írás” praxisából előadásom az egyéni identitással összefüggő, a kulturális és nemzeti azonosságtudatra vonatkozó két írásművének összehasonlító elemzésére szeretne koncentrálni.

Így a modern tipikus emberképét megfogalmazó, a társadalom alapformájaként a jelenlétet megtestesítő közösséget valló Claude Lévi-Strauss-szövegeknek a *Grammatológia* második részében szereplő (*Nature, Culture, Écriture*), elsősorban a beszéd-és írás összjátékát követő olvasatainak elemzésével az ő-írás és a tulajdonnév később is centrális szerepet betöltő „fogalmainak” e szűkebbre szabott, az etnográfia, a társadalmi élet területén betölthető szerepét kísérem meg feltárni. „Nemcsak az a szándékunk, hogy ráirányítsuk a figyelmet az *etnocentríkusságra*, amely –mindig és mindenütt- megszabhatta az írás fogalmát”- fogalmaz így a *Grammatogia* bevezető soraiban a francia filozófus, majd a dekonstruktív fordulat elméleti mátrixát felvázoló nagyhatású első fejezete után, annak kritikai fogalmait, fölvetett tételeit elsőként a Lévi-Strauss-féle paradigmátikusnak tekintett társadalomképen teszi próbára. Ugyanakkor Derrida mindvégig hangsúlyozza azt is, hogy az etnológia tudományként egyedül a területén végbement decentrállás, azaz az etnocentrizmus kritikája által születhet meg, mely tény a Lévi-Strauss-féle ember és társadalomkép komplexitását még jobban alátámaszthatja. Ezért elgondolkodtató, hogy bár a kultúra elkerülhetetlen, minden

szempontból szupplementáris, kiegészítő szerepét hangsúlyozó dekonstruktív diskurzussal ellentétesen Lévi-Strauss látszólag az írás, áttétel, közvetítés megjelenítésében látja a közösség mesterségessé válásának okát, ugyanakkor szövegeinek mitopoétikus jegye, vagy akárcsak az általa alkalmazott játék-fogalom, pótlólagosság mozgása Derrida értelmezésében azért nem a jelenlét és távollét játékaként, hanem a társadalmi struktúra középpontosító elveként működik, mivel szövegszerveződése a „nem-középpontot” egyedül a középpont elvesztéseként képes meghatározni.

Alighanem magának a dekonstrukciónak fogalmi és gyakorlata is leginkább azért vannak kitéve félreértéseknek, mert a jelenlét metafizikáját a jel, struktúra, középpont, stb. konceptusán keresztül kétségbevonó kritikai munkájuk - a metafizika más fogalmával együtt - nem ignorálhatja ezeket a fogalmakat, mert folyamatosan nélkülözhetetlennek ítéli a hozzájuk tartozó örökség megingatásában. Ennélfogva egyrészt a struktúra kívülről történő lerombolását elégtelennek, a metafizikai rendszeren belül maradó műveletnek tartja, másrészt vélekedésében e fogalmakat a jelenkori gondolkodás sem tudja nélkülözni, mivel hiányukban egyelőre minden elgondolhatatlanná válik. Ahogy az eredeti vagy transzcendentális jelölt a differenciák rendszerén kívül soha nincs teljesen jelen, ugyanakkor e jelölt távolléte az, ami a végtelenségig kiterjeszti a jelentést, a jelölés mozgását és játékát, ugyanígy a rendezőelvként manifesztálódó struktúra koherenciáját és működését biztosító középpontot is lehetetlen lokalizáltan elgondolni, jóllehet a középpontjától megfosztott struktúra magát az elgondolhatatlant reprezentálja. E középpont – függetlenül sokféle, ám minden esetben a jelenlét invariánsát jelölő elnevezésétől – a struktúra konzisztenciáját biztosítva a megismerhetőség, érthetőség garanciájaként szolgált, amivel szemben Derrida gondolkodási és megismerési formája a középpont/transzcendentális jelölt korábbi elképzelésének legitimitását megkérdőjelezve a fogalom *átformálására* tesz kísérletet. Vagyis a középpont, amit (egyfajta „nem-hely”-ként) képtelenség a jelenlévő formájában elképzelni, mégis általa válhat a jel-helyettesítéseket lehetővé tevő funkcióvá, hogy a jel mindig azt pótolja, helyettesíti.

E posztstrukturalista bölcséleti diskurzusban Derrida a struktúra decentrálását, a középpontnak a jelek szubsztitúcióját a végtelenségig irányító *funkcióvá* minősítését az anyanyelvi és nemzeti identitást problematizálásán keresztül sajátosan jeleníti meg *A másik egynyelvűsége* című esszéjében is. Az önazonosság lehetetlen jelenlétét nem veszteségként meghatározó konfesszionális színezetű önéletrajzi visszaemlékezésben, egyúttal a klasszikus értelemben vett emlékirat alapjául szolgáló identitást, „én-mondást” lehetővé tevő nyelvi és nemzeti azonosság lehetőségéről szólva Derrida saját, a „francia-maghrebi mártír

passiójának” történetét és tanúságtételét a következő – egyben a fordítás törvényeként is szereplő - nyelvi antinómia köre szervezi: „1. *Mindig csak egyetlen nyelvet – vagy inkább egyetlen idiómát beszélünk.* 2. *Soha nem egyetlen nyelvet beszélünk – vagy inkább nincs tiszta idióma.* A legkülönfélébb nyelvi tiltásokból származó kulturális, nemzeti azonosulás nehézségeit átélő filozófus a nyelv(iség)et az alteritás pozíciójából véli megközelíthetőnek, azaz a nyelv önmagától való különbözősége, az egyik nyelvet a másikban gyökereztető „eredendő” elidegenedés miatt, az *egyetlen* nyelv tulajdonlásának képtelensége folytán az abszolút fordításba való belevettség léttapasztalatát közvetíti. Vélekedésében az önidentitás tudata oly sajátos módon van beleírva a nyelvbe, hogy a jelenlét eszméjét magában hordozó oppozicionális viszonyt kialakító eredettel/kezdettel az eredendő eredetnélküliséget kell szembeállítani. A személyes visszaemlékezés értelmében a nyelvnek mint stabil azonosulási modellnek a hiánya lényegében a nyelv szükséges feltételeként ösztönzi az első nyelv kitalálását, illetve helyreállítását. „Nem lehetséges a beszéd ezen az ígéreten kívül, mely *egy* nyelvet ad, az idióma egyszerűségét, de úgy, hogy ígéri ezt az adást. Föl sem merülhet, hogy kiléphetünk ebből az *egység nélküli egyszerűséből.*” Az így felfogott nyelvi tapasztalathoz kötődik tehát azon alapvető felismerése, hogy bár lényegileg mindig csak egy nyelvünk van, de az – bármily ellentmondásosan hangzik – mindig „több mint egy nyelv”, azaz a nyelvbe beleíródó „első nyelv” fordítása, az *elkülönböződő* nyelv transzformációja révén a fordítás a nyelv legbensőbb történéseinek kialakítójává lesz oly módon, hogy a Lévi Strauss-féle nyelv és társadalomképpel ellentétesen az eredet nélküli jelek és individuumok világát nem veszteségként, hanem a nyelvi *différence* következményéből adódó lehetőségként éli meg. „Mínt hogy az eredet-előtti nyelv első-előtti ideje nem létezik, ki kell találni. Parancsok, felszólítás egy másik írásra. Ám mindenekelőtt, mondhatnánk, a nyelvek *belsejébe* kell beleírni. Az írást az adott nyelv belsejében kell szólítani. Számomra ez lett, születésemtől halálomig, a francia nyelv”.